

יהודי המגרב בספרותנו

א. על כמה היבטים בתדמית יהודי המזרח*

הדרך שבה אדם תופש את דמותו שלו קובעת הרבה באשר למה שהוא מסוגל לעשות. תפישת האדם את עצמו מושפעת מאוד מהתדמית שלו ושל הקבוצה אליה הוא משתייך. יש תדמית ריאליט ויש תדמית שהיא פרי יצירה ומתגבשת מתוך הדמיון של יוצרה, בתוך שהוא מדגיש היבטים מסוימים של המציאות, מתעלם מאחרים, מקטין ומשרטט אחרים בקווים כלליים, הכל לפי נקודת מבטו. התדמית שהוא מעצב אינה מציאות שהוא משקפה באופן כוללני-אובייקטיבי, אלא שחזור של המציאות על-ידי מעצב התדמית. יוצר התדמית משפיע על קוראיו, הנתונים לספירת ההשפעות שלו ולתגובות הרגשיות המיידיות שספירה זו מעוררת בהם, כולל בעלי התדמית עצמם, וזאת על-ידי הדרך שהוא מכונן, מדריך ומעצב את הצורה שבה אנו רואים את המציאות. כאשר תיאור מתיימר שוב ושוב לשמש בבואה לקבוצה מסוימת, יש נטייה להפסיק לשאול שאלות לגבי אמינותה של הבכואה. השולט בתדמית שולט אפוא באנשים. האומן רשאי לתאר, כמובן, את החיים ואת הדמויות כיפים או כמכוערים יותר משהם במציאות.

התדמית הספרותית מושפעת מהמציאות ומשפיעה עליה. הנה, למשל, יחס של דעות קדומות בו התקבלו יהודי המזרח השפיע על תדמיתם המעוצבת בספרות, מצד אחד, ומצד אחר, תדמית זאת שבה והשפיעה על השרשת דעות קדומות. הקורא, למשל, את אחת התגובות לעלייה של יהודי צפון-אפריקה (הארץ, 22.4.49), ימצא בין השאר פנינים אלו:

... לפנינו עם, שהפרימיטיביות שלו היא שיא... נעדרים גם שרשים ביהדות... נתונים לגמרי למשחק האינסטינקטים הפרימיטיביים והפראיים... בפינות מגוריהם של האפריקאים במחנות תמצא את הזוהמה, משחק-הקלפים בכסף, שתייה לשכרה וזנות... מחלות עינים רציניות, מחלות עור ומין... אלמנט א-סוציאלי... עצלות כרונית ושנאת העבודה... עליית הנוער מסרבת לקבלת ילדים מארוקאנים מן המחנות... עובד מארוקאני הוא ללא פריזון ואין לסמוך עליו... מה יארע למדינה זו, אם זו תהיה אוכלוסיתה? והרי ביום מן הימים תתוסף עליהם - עליית יהודי ארצות ערב?!

* דיון מקיף בדמות יהודי המזרח בסיפור העברי הקצר ראה בספרי: יורדים ונעלים, קרית ספר, 1981.

... גם לגבי ילדיהם אין תקווה... (אולי אין פלא שמר בייגין ו"חרות" דורשים להעלות את כל מאות האלפים הללו מיד כי יודעים הם שהמונים בורים, פרימיטיביים ועניים הם ההוכח הטוב בשבילם, ורק עלייה כזו עשויה להעלותם לשלטון)...

סיפורים שונים על יהודי המזרח כוללים תיאורים של "פרימיטיביות", "בורות", "פראיות", אלימות, זוהמה, הימורים, שכרות, זנות, ניצול האשה והילדים על-ידי האב, בטלנות, דלות, חוסר תודעה לחינוך, ניוול רוחני, מהלות, פשעים, עצלות ועוד – ובכך משקפת הספרות את הסטיריאוטיפ החברתי ולא את המציאות. על יהודי המזרח, ובכללם יהודי המגרב, כתבו סופרים אשכנזים וסופרים ספרדים. הסופרים האשכנזים עמדו תכופות בפני עולם שנראה להם אקזוטי, אך לעתים, בבקשם לתפוש את המיוחד בו, העצימו קווים שוליים וזנחו מרכזיים. נוטריקונים, גימטריות, חלבה, זחוק, צ'אי, בליעת עלוקות, מילאו דפים של סיפורים, ובכואת נבכי הנפש נותרה מעוקמת ורדודה. כנגד זה, לעתים, דווקא ההסתכלות מבחוץ על בני המזרח מצד סופר אשכנזי השיגה ריחוק אמנותי והבשילה יצירות עמוקות יותר מאלו של יוצאי המזרח על עצמם, כשהאחרונים לא יכלו להימנע מרגשות, מאידיאליזציה, ממשוא־פנים ומהסתרת־פנים.

אכן, גם סופרים יוצאי המזרח תיארו דמויות "שליליות" מבני עדותיהם, וגם סופרים אשכנזים תיארו דמויות שליליות ממוצא אירופאי. בדרך־כלל הדמויות ה"שליליות" של יהודי המזרח שעוצבו על-ידי סופרים מזרחיים הן דמויות של יחידים, שאינן מייצגות "עדות" וקובעות "סימנים" בהן, ועיצובן משיג מהימנות סיפורית, שכן מוצא הדמויות אינו "מחייב" את שבחן. באשר למציאותם של תיאורים "שליליים" של יוצאי אירופה ביצירות של יוצאי אירופה יש להדגיש, שהתדמית של יוצאי אירופה, ככלל, היא משופרת ומתמאה, בעוד שהתדמית של יהודי המזרח, ככלל, עוותה ונתקפה הכופות, אם מתוך אטימות־הלב ואם מתוך קוצר יד האמן. במעט היחסי שנכתב על יהודי המזרח יש הרבה פסילת מומים, בעוד שהיצירות הרבות יחסית שנכתבו על יוצאי אירופה מעמידות תדמית משובחת, עד שההסתייגויות והביקורות רחוקות מליצור השפעה דומיננטית.

הנזק שבעיצוב דמויות "שליליות" אינו בכך שהן "שליליות", אלא בכך, שעיצוב סטיריאוטיפי המושפע מקונבנציות גורם לכך, שתכופות אין יהודי המזרח מופיעים כאנשים ככל האנשים, בעלי תכונות ודרגות מוסר מגוונות, אלא מוכחש האופי האינדיבידואלי שלהם, המגוון של האיכויות האנושיות. משום כך, יצירת תדמית שלילית סטיריאוטיפית אינה פוגענית יותר מאשר תיאור דמויות "חיוביות" והילולן בצורה סתמית ומתקתקה, בלי לעצב אותן לעומקן.

גורמי התיאור הסטיריאוטיפי בעיצוב דמויות של יהודי המזרח מגוונים. ביניהם אזכיר את כוח האינרציה; את הנטייה לראות את האינדיבידואל השולי כיצגני; יחס מתנשא מצד הישוב הוותיק, שלא סייע להבחין לעתים בין השונה לירוד; חוסר סקרנות ולעתים חוסר רגישות להבחין בגוונים ובתת-גוונים של השונה; הצדקה עצמית ליחס המתנשא ולמצבים של אי־שוויון; שאיבת סופר אחד מקונבנציות

מוכנות ביצירות אחרות; יחס עוין לאורח החיים המתואר ולדמויות הפועלות בו; קלות-דעת של היוצר; הפחד מן השונה.

אמנם ברור, כי אין לזהות את הסופר ה"ביוגרפי" עם המחבר או המספר, שהוא הדמות אשר מנקודת תצפיתה מתגלה המסופר. לעתים קרובות בסיפורים על יהודי המזרח משתמש הסופר בקונבנציה ספרותית, שאינה מבטאת את נקודת מבטו האישית. אך כאשר סופר בוחר במספר שאינו דוחה דעות קדומות ויחס סטיריאוטיפי כלפי יהודי המזרח, הוא, למעשה, קיבל ביצירתו את הסטיריאוטיפ הפוגעני או גילה חוסר רגישות לתרומתו שלו, כסופר, לחיזוק הסטיריאוטיפ. על-כן, בעצם מעשה היצירה, חושף הסופר את עצמו לביקורת, וזאת גם אם תרומתו לסטיריאוטיפי נובעת מאי-התעלותו על קונבנציות או אי-מודעותו לאפקטים של יצירתו על המציאות. הדברים נכונים גם לגבי עורכי מקראות למיניהם, כאשר הם בוחרים בסיפורים שדעתם האסתטית אינה מצדיקה את בחירתם ומחדדים את ההתנגשות הבינ-עדתית. יש שסופר מביע, אישית, דעות שנמצא להן ביטוי גם ביצירתו. הנה, למשל, דברי הזו: "אנו הולכים על עברי פי תהום מבחינת הלבנטיניזם! עלינו לנסות ולהביא לעדות המזרח את התרבות האירופית, איננו יכולים להיחפך לעם מזרחי. יש לי התנגדות גדולה לדבר זה. עברנו דרך של אלפיים שנה עד שנעשינו לחטיבה תרבותית אירופית-יהודית, אי-אפשר להחזיר עכשיו את הגלגל אחורנית ולקבל את תרבות תימן, מרוקו, עירק" (מעריב, 14.9.66).

ב"אופק נטוי" להזו מביע סטודנט את חרדתו מריבוי עולי המזרח בארץ, שכן הוא חושש להפקיד את גורל הארץ בידי איש המזרח, משום שהמזרח "אדיש, שקוע בשגרה... אנוכי, אינדיבידואליסטי, קיצוני, עצלני, להוט אחרי תענוגות של מותרות, אוהב שוחד ובוצע בצע ועוד ועוד ועוד". גם החינוך שינתנו יוצאי אירופה ליוצאי המזרח כדי להטמיעם לא יעזור, שכן "התכונות, הנטיות הראשונות, חוזרות לעולם". הנה הקשר בין דעות הסופר ובין דעות אחת מדמויותיו, דעות שגם בסיפור אין המספר קובע עמדה מתנגדת אליהן.

בניגוד לעמדתו הפסיבית של המספר כלפי טענות הסטודנט ב"אופק נטוי" להזו, נמצא סיפורים בהם המחבר מעצב יחס של התנגדות כלפי המספר או הדמות בעלת הדעות הקדומות כלפי יהודי המזרח. כך, למשל, המספר ב"נפל הגורל" של הזו אינו מזדהה עם דברי העלבון של יליגקה הפולנייה כלפי בעלה בן-יקי בסיפור, והמספר ב"ויהי אור" לבר-יוסף, אינו מזדהה עם דברי חנה האשכנזיה. לדידם אלו במזרח "הם חיות ובהמות ולא בני-אדם, אין להם תרבות, הם אגואיסטים ופראים מן הגיזונגל". דבריה מובאים כדי להעיד על עצמה ועל מצב חברתי בארץ, שלשניהם מתנגד המספר.

היבטים אלה בתדמית יהודי המזרח בכלל כוחם יפה גם לגבי תדמית יהודי המגרב.

במסגרת זו אתייחס לכמה יצירות שתיארו את חיי יהודי המגרב בגולה. כמה מיצירות אלו נכתבו על-ידי יוצרים יוצאי המגרב ואחרות על-ידי יוצאי אירופה.*
 כיסופים של יהודי המגרב לארץ תוארו ביצירותיהם של יגאל קמחי, גבריאל בן-שמחון, עזיאל חזן ואחרים. הסיפור "המזווה" של יגאל קמחי [18] (ירושלים 1915), מתרחש באלג'יריה בימי מלחמת העולם ומתאר את כיסופיה של בתורה יהודייה לארץ-ישראל וליושביה. חיילים מארץ-ישראל העושים באלג'יריה עם יחידה אנגלית מגיעים לבית-בושת, ואחד מהם, כתגובה על התגררותו של חייל אנגלי, הטוען כי אין הישראלים מסוגלים לעשות דבר בבית-בושת, נכנס לחדר שעליו מזווה. הוא מבלה עם פרוצה יהודייה בשיחה על ישראל, וזו מגלה בקיאות בענייני הארץ, מציעה כל עזרה אפשרית לחיילים היהודים, בוכה מהתרגשות לשמע דברי החייל על הארץ, ולבסוף מבקשת לתרום לארץ-ישראל כסף שהיה בחדרה כי "בשביל גברים אלה אנו משלמים מכיסנו". החייל היהודי זוכה ב"תחרות" עם החייל האנגלי, לפנינו מעין "זונה קדושה", שאהבתה לארץ וליהודים מעוררת את אהדת הקורא, בעוד שמקצועה הופך לעניין משני.

כיסופים לארץ הם גם המוקד הרגשי של הדמויות במחזה של גבריאל בן-שמחון (מרוקו, 1938) מלך מרוקאי [7]. האמונה בעיירה ספרו שבמרוקו היא, שאם יש משיח בעיר, אפשר לעוף על ענן. כאשר נפוצה שמועה שהמשיח בעיר, מנסים פייטנים ו"משיחים" לתפוס ענן מהגגות ולעוף לירושלים, אך הם נופלים ומתרסקים. כשבשורת גאולה בפיהם וצורורותיהם על שכמם זורמים תושבי העיירה אל הגג, מושיטים זה לזה ידיים ומתכוננים לעוף.

עזיאל חזן (מרוקו, 1945) תיאר ילדות במגרב בקובץ סיפוריו נביחות של ירח כבוי [11]. נמצא כאן ילד רגיש במרוקו, אוהב בעלי-חיים, ואהוב על אמו המבקשת להרחיקו ממראה לוכדי כלבים ומיראת המוות ("לוכדי הכלבים"). רגישות ואהבה לבעלי-חיים מאפיינות גם את הילד בסיפור "ראש כבש". פייטן סומא כובש את לבו של הילד מכוח תורתו, ענוותו וקולו הערב בסיפור "הפייטן הסומא", וסותרו הקהילה וגביריה מתגלים בסיפור זה כרודפי מצוות בעלי לב רחב, דבקים בתפילה, מכניסי אורחים ומכבדים תלמידי חכמים. גם בסיפור "הכרוז" עסוק החכם בעשיות מצווה – הוא משוטט ומכריז על אובדן ילד יהודי. בסמטאות היהודיות גדלים ילדים רגילים לזולתם. כזה הוא הילד היהודי ב"שואב המים מרחוב הפאטיו", המסייע לילד גוי להרוויח את פרוטותיו הראשונות. יחס הגויים ליהודים שונה מגוי לגוי. כנגד גויה טובת-לב ואמיצה המגינה בכל כוחה על יהודי, נמצא גוי אלים ונבל שרוצחו על לא

* ביבליוגרפיה נבחרת לספרות יהודי המגרב ימצא הקורא בספרים החשובים של ד"ר אברהם שטאל: היהודים בני עדות המזרח בספרות העברית (תש"ז), יהודי המגרב בספרותנו (תשל"ו), עדות ישראל (תשל"ה-תשל"ט).

ד"ר שטאל הינו חלוץ בנושא ספרות יהודי המזרח ואי-אפשר לגשת לנושא זה מבלי להודקק למחקריו. תודת מחבר המאמר נתונה לד"ר שטאל על עבודותיו.

עוול בכפיו ("דם במים"). כאן מתגלה המסירות של יהודי מרוקו למצוות: גיבור הסיפור, יהודי כפרי, מסכן את נפשו ובלבד שלא יחלל את השבת. גם בנידח שבכפרים ובקשה שבמצבים כיבדו יהודי מרוקו את השבת, וכך גם אשתו ובנותיו של גיבור הסיפור חיכו לו בכליון-עיניים ליד נרות דולקים, יין בגביע כסף, כיכרות לחם שנאפו על חלוקי נחל ליהטים ונחו תחת מפית רקומה. בסיפור "ילדות" – מתוארת קזבלנקה בעיני הילד המספר – מצד אחד ה"מלאה" על ריחותיו, רוכליו ובתי-מלאכתו, ומצד שני הרופעים העשירים, על גניהם ופסליהם.

ארמנד של עוזיאל חזן [12] מתרחש במרוקו ובישראל משנות הארבעים והלאה. בפרקי מרוקו, המספרים על יהודי הכפר ויהודי העיר (קזבלנקה), נמצא דמויות שבהן אהבה ומסירות. כדמות האם, הסב והדוד, וכנגד זה נמצא דמות אב שמעוררת את דחיית הקורא. תיאורי קבלת השבת מעידים על קשר אמיץ למסורת (עמ' 24, 89, 109, 110, 204). טובלים בנהר או רוחצים בחמאם. בערב שבת מקדשים לאור נרות וירה. בשבת – שיחות באווירתו השאננה של הכפר. האהבה לארץ היא חלק מכל שיחה. התפילה נעשית בדבקות. יהודי מרוקו דבקים בהכנסת אורחים ואחדות משפחה. הסב הוא איש תקיף שדברו איתן אצל מושלים, ועם-זאת אדם נעים הליכות, אמיד ומצניע לכת. כנגדו, אבי המספר להוט אחרי נשים, חסר אחריות, הולל, נוטש את המשפחה ולבסוף גם מתגרש. רבי כליפא המלמד ב"כּוּתָאב" מתואר בצורה שאינה מחמיאה. מורה נוקשה, הגאה בתלמידיו הטובים ומקור לסיוטי התלמידים הסוררים עקב ה"פלאקה" שלו וחגורתו בה אהב להצליף, אף מוצא דרכים להריק את דמיון הכיס של תלמידיו במכירת גבשושי "זבאן" שנעשו בידיים מוכתמות ובכלים מפויחים. מגוחך הוא גם חכם יוסף, "עושה הלהטים ומרפא הדוויים", שלא השכיל לרפא את עצמו. את "קמיעותיו" כתב על-ידי העתקה מהגדה של פסח. בן שלושים ושבע קידש נערה בת שתים-עשרה שלא מרצונה ורצון משפחתה. כנגדם, מנהל בית-הספר העברי והמלמד שם הם דמויות נערצות. הערות ומעשים גזעניים, פרעות, היו חלק מהחיים.

ברומן בצרפתית **נציב מלח** לאלבר ממי (תוניס) [15] תוארו חיי יהודי שוחר דעת בתוניסיה בגטו ובקרבת עם הארץ, על רקע מלחמת העולם השנייה. הספר זורה אור על כמה היבטים בחיי יהודי צפון-אפריקה. ממי מתאר את ערבי השבת ובוקרי השבת בביתו כנפלאים בשמחתם ובשלוות קדושתם. מעשי צדקה היו חלק מהחיים, גם מחייהם של עניים, והזהירות בכבוד הזולת חשובה. העניות אינה נתפשת כחטא. התשכלה היא מקור גאווה, והקהילה מסייעת לתלמידים מצטיינים נזקקים. זלזול ובזיונות כלפי יהודים היו לחם חוקם יום-יום. האב החולה והעני של המספר רואה בחרדה כיצד מתערער עולם המסורת של בנו. הוא אף כועס על כך שבנו אינו משתכר ומסייע למשפחה, עקב לימודיו. האנטישמיות בבית-הספר התיכון היתה תו היכר של הנוכרים. גוענות מוסווית שלטה בכל, וחשו בה ביחוד היהודים העניים. מתוארת כאן השפעת הנאצים ופעילותם בתוניסיה, בה בחורים יהודים נרצחו במחנות.

בעוד שברומן **נציב המלח** מתערער עולם המסורת של המספר, בסיפורו הקצר של עגנון (גאליציה, שטטין) "בכות התורה" [16] מהוללת למדנותו של רבי אברהם, מחכמי מרוקו ורבניה, שבזכות תורתו נתגלה לו מגיד. בעזרת אותו מגיד מצליח הוא

להראות את גודל חוכמתו לחכמי מקנס, המשתטחים בפניו ומבקשים את מחילתו. הלמדנות בסיפור מוצגת כערך עליון בעיני הדמויות, על כל מה שהיא מולידה, ותחרות למדנים מרבה חוכמה. בגיהאדה של ייטיב (תוניסיה) מתרחשת העלילה תחילה בניאפוליס שבתוניסיה ואחר בִּישְׂרָאֵל. בתוניסיה פוגשים אנו ברבינס המחלק זמנו בין משפחתו, עסקו, בית־הכנסת ומעשי הצדקה שלו. ב־1957 עלה רבינס לישראל, אל הארץ היעודה לו, ומעתה איבד את פרנסתו ומעמדו, אך לא את אמונתו ולא את אהבתו הבלתי־מותנית לארץ.

ארז ביטון (1942), בן הוררים ילידי מרוקו שעלה לארץ מאלג'יר, שואב השראה לשירתו מההווי של העדה המרוקאית. כך, למשל, בשירו "שמחה במלח" שבמגהה מרוקאית [4] מתאר ביטון מונולוג שירי של מארח במרוקו, הנוהג בנדיבות באורחיו: "אמימון אמסעוד דרבו קמנג'ה בלעוד, / (אתה מימון ואתה מסעוד הלא את כמותכם ברקוד) / אויאו אויאו אלכואן / (בואו בואו האחים) / אנלעבו פהד אדיאואן / (נשחק קצת בשירה) / קבל מנפטו מנהד אדניה / (לפני שנשש את הזירה)". לכבוד בן־שושן, דמות מרכזית בפולקלור של יהודי אלג'יריה, כתב ביטון שתי אלגיות. מספרים כי אהובתו נטשתו, הוא רצחה, נאסר וחבר קינה בכלא. "אלגיות בן־שושן א'" כתוב כעין מכתב של בן־שושן לאמו, ובעיקרו מתאר את היגון והבדידות של בן־שושן בכלאו, ש"גם השמש מרחיקה שלא לגעת" בו, ו"הילדים מיידים מבטים של פחד" בו. בחתונה מרוקאית תיאר ביטון חתונה אצל יהודי מרוקו. האורחים נלהבים: "ראינו ראינו / את חביונות העארק, את שרשראות היונים הצלויות / את מרבצי התמרים בשבעה מינים / בפתח הבית / את כדי הזיתים הגאים, / ברוכות קמורות ידיך בתופי התמתם / שרה בת דודו..." התרגשותו של החתן גדולה מהכיל: "אימה / עשר צפרים רוצות להינתק מקיבורת חזי, / ... שפתותיך שני תמרים / מסוג בוסקרי שהוא הסוג המתוק ביותר". ביטון אינו פוסח על תיאורי מאכלים: סלט פלפל רווי תבלינים, ביצה מעורבת בלבזר וקמון, תה ועארק. בשיר החותם את המחזורות מזמין ביטון את מי שלא היה בחתונה מרוקאית אל חתונה כזאת: "...מי שלא ישמע את סכתא פרחא / מסלסלת את מקמת הערגון באזני הכלה והחתן, / מי שלא ישב על הארץ על כסות פוך וכרי אטלס, / ...מי שלא חפן בידי סלט גוזל וקינה ושטף את פיו ביי ממרקש, / מי שלא נשם את המיית הנעורים של נערותינו / ...הנהגה לך כרטיס / בא כנס / אל מהומת החוה / שלא המית אף פעם".

בספר הנענע של ביטון [5] מתוודע הקורא לזכרונות מכפר למחמד שבין מראקש לדרע, לתיכוף תופי התמתם, ל"טעם עארק וריחות ועפרן צורב", לאדון מסעוד המקהיל אנשים ומנגן בעוד לשמחתם, לעישה בנת מסעודה ש"כל חייה בתבלינים, בפלפל ובקמון ובקרוויאה ובלבזאר", ל"מעקודה בצלחת ופלפל מבושל בצלחת / ויין קולמבר בכוסות". הדובר השירי מתאר עצמו כ"רבבא צרודה בחיק שחור". נמצא כאן זכרונות מכפר ההולדת במרוקו, על "אידי הזעטר" ו"הבל הלחם מתגור של טיין" שבו, שם "נשים יהודיות מקישות, / מגישות אוכל בהרס / על כסות, אנשים יהודים ממשלים משלים" ("אהבת ילדים בורביות לבנות") וכך קרה בכפר הילדות ("שיר עונת מבשל הלפת"): "כשימה יסתר היתה נזכרת בבתה המתה קמרה / היתה ימה מחה נזכרת

בבנה המת הרוץ / וכל השכנות היו נזכרות בצרת יומן / עוזבות את מעשה הלחם
בפראן / את מבשל הלפת המתוק את טוית הכסת בכשור / ימה זהרה, ימה סעדה,
ימה חנינה, / אז כמו בפקודה של חג היתה עולה צהלה גדולה של בכי". בהילקחה
לרבת, מבקשת סוליקה היפה מחברותיה: "אתן נערות המלח / אחיות למעשה הלחם
בפראן, / למשחק התמרים בערב, / תנו לי ברכה..."

ג. עולמות נפגשים

המפגש של יהודי המגרב עם הארץ הביא עמו נושאים חדשים שמצאו ביטוי ספרותי
ביצירות על יהודי המגרב. ביטויים לנושאים החדשים נתנו יהודי המגרב עצמם,
וסופרים שכתבו עליהם.

נתן אלתרמן (וארשה, 1910) בשירו "עם הקונגרס של היהדות הספרדית" [3],
רואה שהעתיד בארץ יביא עמו מיוזג ותחרות, ושמירה על הגמוניה אשכנזית תצריך
זאמץ: "מיוזג שבטים? ודאי. אך גם תחרות נצחת / של שבט במשנהו כחוקות
חזית. / המית עתיד גנוזה שריריה מנפחת... / אמצו כוחך, הגמוניה אשכנזית!" קריאה
זאת להגמוניה האשכנזית לאמץ כוחה בתחרות לא מגעה מאלתרמן לכתוב את "על
החנל אלבו" [2], שיר הלל לחייל מרוקאי שבפרקו רימון הופעל מנגנון הפיצוץ
בידיו בלי משים, וכדי להציל את חבריו באוהל רץ לוואדי השומם ונתרסק, כשכל
חבריו יצאו חיים. המזג המקריב והנועז של אלבו הוא שהציל את חבריו: "הה, חמום
ונמהר לבלי חוק, / שורש אפריקה, בן מרוק. / הה, דוהר ללא סיג ובלם, / כאיש פרא
אשר מעולם... // הה, פורץ ושוטף לבלי-חוק, / הה, צרת עלית מרוק. / הה, יסוד
רגרסיבי וגלם - / סלקטיבי, רבון עולם!" אלתרמן חוזר בשיר על הדיבות והדעות
הקדומות מפי הישוב הישראלי הממוסד של 1954 נגד יוצאי מרוקו: אלבו הוא "חמום
ונמהר", "שורש אפריקה", דוהר "כאיש פרא", "מרבם מהומה", "פורץ ושוטף לבלי-
חוק", "צרת עלית מרוק", "יסוד רגרסיבי וגלם / סלקטיבי" - אך התיאורים האלה
מופיעים בשיר כדי להיות מופרכים בו וכדי להראות את האפשרויות הטובות הגנוזות
במתוארים. בחזרו על תיאורים כ"יסוד רגרסיבי", "חמום", הטון של הדובר השירי
מאשים ונועם כלפי בעלי הדעות הקדומות, שדעותיהם מעידות עליהם יותר מאשר
מעידות על המרוקאים, ובו-בזמן הם בעלי הדעה, שכן אלבו אינו איש המלים, אלא
איש המעשה.

שירי ארו ביטון יונקים מהעבר של ארץ המוצא ומפגישים עבר זה עם ההווה
הישראלי. העבר חי בצורה כה מוחשית ברוח הדובר השירי, עד שהוא הופך להיות
חלק מההווה. לאם, שאין דורש לכלי הבישול שעשתה בישראל מנצרים, ושהתנור
שעשתה מטין אינו משרת את צרכיה בארץ, מזכיר הדובר השירי שהיא לא הביאה
על גבה לישראל את כפר הולדתה המרוקאי ("אלקסקס אולפראן"). ואילו האב,
שהעדיף את דלות הארץ על הבתים היפים "בחוסה לארץ", חש ורות לארץ, כאשר
נשלח "לנקות מחראות בבית נבאלה". המעבר לארץ הביא לשקיעתה של זמרת

יודעה, יהודייה ממוצא מרוקאי: "זוהרה אל פסיה / זמרת החצר אצל מהמד החמישי
כרבת במרוק. / אומרים עליה שכאשר שרה, / להמו חיילים בסכינים / לפלס הרך
בהמון / להגיע אל שולי שמלתה / ...היום, ניתן למצוא אותה / באשקלון, בעתיקות
ג', ליד לשכת הסעד, / ריח שירים של קופסאות סרדינים על שולחן מתנווד בן שלוש
רגלים, / שטיחי מלך מרהיבים, / מרובבים על מטת סוכנות".
אלתרמן לא היה היוצר היחיד מיוצאי אירופה שראה את העוול הנגרם ליהודי
המגרב מדעות קדומות נגדם. כך בההשכון והנפש של חנוך ברטוב (פתח־תקוה 1920)
מתווכחים ברוך ונעמן עם משה:

ואתה לך ונהל מדינה! - התווה ברוך תנועת־אוש בידו האדומה, - אני לא יודע לאן נגיע:
מצד אחד סטודנטים, שחושבים שעל הכל הם צריכים להחליט בעצמם ומצד אחד מרוקנים
מסריחים. איך אתה מעז לדבר על יוצאי צפון־אפריקה, נותרת האב, על אנשים שאתה
מפקדם.
אבא, כל הכבוד לרגש הציוני שלך, אמר נעמן, אבל אינני יודע מה היית אתה אומר אילו
ניתן לך לנהל גדוד של ברנשים כאלה.
לא טוב, לא טוב, נאנת האב...
ובכל זאת, לאט משה, אינני יודע סרחונו של מי גדול יותר.

יש להישמר, כמובן, מקביעת יחס של הזדהות בין הסופר והמחבר ובין הדמויות
כאן, המספר מגלה את ידיעתו שיש ישראלים שחשים כך ביחס ליהודי מרוקו, ובכך
מוקיע את בעלי הדעות הללו.

לא רק סופרים יוצאי אירופה תיארו דעות קדומות ביחס ליהודי המגרב. כך, יצהק
גלוסקא (יליד הארץ ממוצא תימני) בסיפורו "בחבלים קשים", תיאר את אלפונסו
ביטון, עולה דתי מתוניס, הצועק על בנו, תלמיד תיכון, על שהבן איחר לשוב לביתו
בגלל חברתו "הנוצרית". הבן משיב שפרידה מיצקביץ חברתו היא יהודייה מסורתית.
האב, שאימתו על בניו, דרש שבנו ישא בהורה מתוניס ויתרחק מחברתו, אך בנו
אינו מציית לו, ואביו מכהו. הבן בורח מפני אביו, מלא כעס ואהבה כלפי האב, ובצר
לו הוא בורח לקרבת בית חברתו פרידה, מישה עולים קולות אמה: "השחורים האלה...
הם איומים, פרידה, הם מסוכנים", וכבר התנסו הם בבעל־בית "אחד מהשחורים"
שהציק להם מאוד. גם אביה של פרידה מתפרץ לבית ביטון בטענה שבנו מציק
לפרידה:

- ומי צריך את פרידה שלך! - התריס כנגדו בצווחה.
- ואלברט שלך, שים אותו בספירט!
- שוב לאירופה שלך!
- חזור לתוניס שלך!

למרות כל זאת נפגשו אלברט ופרידה בגדוד נח"ל דתי, "נאחזו בשממה וייסדו
חבל חדש", ויחד הקימו בית...
סופר אחר שתיאר דעות קדומות ביחס ליוצאי מרוקו הוא אמנון שמוש (סוריה),

1929) בזרזירים [20] שלו. אל הקיבוץ מובאים עולים צעירים, יוצאי מרוקו רובם, שתחילה סבורים כי "כמה שייצאו יותר מהר מן המחנה כן ייטב לנו", ושאינם אלא "וילדע חייעס". חלק מחברי הקיבוץ קוראים לבאים "מרוקאים", וחלקם "הכשרה". הכינויים "פראים" ו"מרוקו־סכין" נתלו באוויר ברגעי רתחה. אך במשך הזמן החיים בצוותא מקטינים את החשדנות, אלה נוטלים ממנהגי אלה, להנאתם ולתועלתם. גם עזויאל חזן בארמנד [12] שלו מתאר לבטים של ילד ממוצא מרוקאי בקיבוץ, אם כי בעיותיו שונות. בפרקי העלייה שלו הוא מתאר את השמחה לקראת העלייה לארץ, הציפייה הנרגשת בנמל קובלנקה, החיטוי במקלי ריסוס שבו קיבלו את פני הבאים הפקידים האטומים. המפגש עם החיים בארץ מעורר תמיהות, אכזבות. כך כאשר מראים לעולים קיבוץ, "מקום בו אוכלים בשר־חזיר", תוהה הילד אם זה כפר של נוצרים. למראה המעברה והצריף בוכה אב המספר, "למדרגות צריף מגוריני. אחד מני ימים ולילות רבים של דמעות, שהביעו געגועים, קשיי הקליטה, עצבת־הגיתוק והשינוי באורח־החיים" (עמ' 192). ההשוואות בין עבר להווה הן גם נחלת הילד עמו מזדהה המספר המבוגר: "בכל אשר הלכתי נתחבטתי בהקבלות והשוואות של עצמים, נוהגים, אורח־חיים... שמעתי את המושג 'עבר' בין בניהם של המורים ונתקנאתי בנושאי של ה'תואר'. קנאתו של 'זר' אשר לכאורה מנהגיו נחותים, תרבותו חריגה – דברים שיש לדחקם, לשרשם, לבטלם. יחלפו שנים עד אשר אלמד לגלות את ייחודם, להפיק מהם גאווה. עתה, כנטל נשאתי את השוני, הזרות, כאותה זללאבת הפשתן לבשתיה..." (עמ' 198–199).

כאשר מתגלה לבני המשפחה שמרדי טנגיר שלה לא הגיעו עם המטען, לשוא הם מנסים לקצאם. המספר המבוגר מזדהה עם המספר הילד המזועזע: "לא הבנתי כיצד יתכנו גניבות מעולים בארץ למדגוה מספר־חומש. מה שונים היו פני הדברים מכפי ציפיותי ותעתועי חלומותי. אגדות קטנות ראיתי, כלי חרסינה יפים של דמיוני – התנפצו במראות היום־יום; תחתם – התעצמו מחוות אחרים..." (עמ' 201). הנער־המספר עבר לקיבוץ, ואילו חבריו במעברה "ביקשו להציץ מעבר לגדר התיל של מעברה ומנתי, אל הארץ הרחבה, העלומה" (עמ' 206). הקולטים לא נתנו דעתם על צורכי הנער הנקלט, לא במעברה ולא בקיבוץ: "מן הסתם יש לנקותו מאותם הרגלים דתיים, אמונות הבל. טיבן של תפילות וכשרותו של מזון אינם היסודות החשובים לחינוכו ולבריאות־נפשו של המועמד. די היה בהפיכתו מילד גלותי אטום – ל'צבר' פתוח, עירני, מלומד, נטול חרדה... על שיוע־נפשו לא ניתנה הבינה... כאשר תחלוף בו התמימות, יחל לנבן החשש, הספק; אחשוש מלהביע תפילה מסורה, לא שלמה; אתמלא חרדה מאובדן היראה לכל שבילדותי קדוש היה, נעלם ונערץ. או רחוקים יהיו ממני אלהים וקברות צדיקים שנותרו מעבר לים. זרים ייראו בעיני הכבוד למלמדי ויראת הוקנים ורעדת בית התפילה – אלה יהיו כלא היו..." (עמ' 208). מורשת יהודי מרוקו מתנגשת עם הארץ החילונית, המתעלמת מהמטען שהביא הילד עמו בענייני דת, כשחיטה, כשרות, צום, תפילה, קריאה בהגדה, חגיגת הבר־מצווה. היה עליו "... לפסוח, לשכוח מדרשים של כותאב ברחוב הפאטיו: אורחות־חיים של בית־אחד מול קבוצת אנשים איתנה... נמחקו מנפשו צווי־המקרא, מצוות המשנה

ואמרי פיהם של הוריי וסבי, וישראל האחרת של דמיוני" (עמ' 209).
ההתנגשות בארץ בין הדתי וההילוני, בין הגלותי ל"צבריי", בין הישן לחדש מולידה קרע, תחושת נחיתות וקנאה. הסביבה הקולטת מבקשת לבלוע באלומות את הנקלט, וזאת מחוסר ידיעה או מקהות חושים. גם המשכילים שבקולטים אוטומים מלהבין את הפגם בתיאור רמתו של נער ממרוקו במונחים כמו "רגישות ורמה של נער אירופאי" (עמ' 228). גם על המוסיקה ניתנה לאירופה זכות יצירה אקסקלוסיבית לפי הקולטים, ומכאן תמיהת הנער: "ומה עם המוסיקה של ילדוטי? הפייטנים של בתי-הכנסת, מקהלת היכל-התפילה של עשירי והראן, אדון בנג'ו מנג'ו העוגב, סמי אלמוגרי?.." (עמ' 228).

בביקורו המאוחר של המספר במרוקו, מתצית יובל אחר עלייתו לארץ, פגש הוא שם יהודים אמידים, לבביים ומכניסי אורחים, והפגישה עוררה בו את השאלה: "האם חייב יהודי להישאר בניכר כדי להאמין ברוחם של צדיקים, לבטוח באדם, לצפות למשיח יום-יום..." (עמ' 237). עם זאת ער המספר לתרומה הגדולה של המפגש עם הארץ והקיבוץ לחייו – הם שפתחו לפניו עולם של תרבות ודעת ונתנו לו כלים להתענג בארץ ולהתחשל.

בין היצירות שנכתבו על-ידי יהודי המגרב בולט הרומן של יצחק ייטיב (יליד תוניסיה), ג'יהאדה [14], בביטוי נקיעת נפשו של היהודי המזרחי מדעות קדומות נגדו. מתחים בינעדתיים מונחים בדרכו. רחמים לוי התנדב עם אלפים אהרים מצפון-אפריקה למח"ל, שירת אחר-כך בצה"ל, נעשה מהנדס, וקצין בצבא, עבד ביושר כפיים, אך כל זה אינו מקנה לו מעמד של שווה בין שווים. דברים קשים שם המספר בפיו של מגדל וייס, המשתלב בממסד הפוליטי, על יהודי המזרח. ראוי להדגיש, כי הדברים הקשים ששמים יוצרים מיהודי המזרח בפי דמויות יוצאי אירופה אינם פרי דמיונם ורוחם ואינם ביטוי לדעות הקדומות שלהם על הדעות הקדומות של יוצאי אירופה, במובן זה, שיצירות רבות של יוצרים ממוצא אירופאי ביטאו יחס זלזלני אליו כלפי יהודי המזרח. בג'יהאדה דן המספר את הפוליטיקה הישראלית ברותחין (עמ' 39–110):

מדינה הקטנה הזאת יד הפוליטיקה בכל. מפלגת השלטון, או יותר נכון, קומץ האנשים ששלט בכל עמדות הכוח... מחלקת כראות עיניה וכשרירות לבה את הפרוסות של ה"עוגה" הלאומית. מפלגה זו... היא היא שהיתה אחראית לעוני ולדלות של העולים החדשים מארצות אפריקה ואסיה שהיו כה רחוקים מה"עוגה" ולא זכו אף לחלק מפירוריה...

ראשי המולות קיבלו "מכוס עארק עד לדירה" כדי שישמשו כ"שכירי חרב" בעבור המפלגות. מגדל וייס, פליט שואה, לא משכיל, היה צריך לגייס קולות למפלגתו ואין הוא בוחל בשום תכסיס, כולל פיזור הבטחות סרק בישובי העולים. "אך כשחזר לביתו, סיפר לשומעיו על הבהמות האלה, שחיו כמו ערבים, שהיו מלוכלכים, שאכלו בידיים, ישובים על הרצפה או על המחצלת, שסלדו מרוב עצלות מעבודה ושעשו בכל שנה ילד לנשותיהם-שפותחיהם" (שם, עמ' 40). אין הוא מתמיץ שום הזדמנות לדבר על "עולי צפון אפריקה הבורים והמפגרים" ועל כך ש"מאמץ עצום דרוש מאתנו כדי

לחנך את ההמונים המפגרים האלה" (עמ' 75). פחות קיצונית היא אשתו: "אנחנו נחנך אותם, נתרבת אותם; ואולי לא את ההורים, אבל את הילדים, ללא ספק" (שם, עמ' 41). לדעת מנדל, המדינה חייבת לשמור על אופיה האירופאי, ויש למערב את יהודי המזרח שמובאים לארץ בלידת בררה. אם משימה זו תיכשל "תשקע המדינה כולה בלוונטיניות מפגרת ולא תיבדל משכנותיה" (שם, עמ' 43). ההגמוניה האשכנזית היא צו עליון בעיניו. ממגעו עם יהודי המזרח נגעל מנדל.

כבר עם הכניסה לארץ מכה המציאות העדתית בפני העולים מתוניסיה: תור אחד ייעוד אחד להם ולעולים אחרים מיהודי המזרח, ותור אחר לבינשטוק, פינסקי וברקוביץ. הם סופגים כל זאת רק כדי לשמוע את דברי מנדל (עמ' 78-79):

ההשכלה... היא שכבה חיצונית דקה מאוד. החינוך המוקנה אין בכוחו לשנות את תכונותיו ואת המנטליות של האדם. הטבע חזק יותר, התכונות שמלידה אינן נמחקות לעולם... המור־חיים האלה דומים לערבים ולעולם לא אקבל אותם במשפחתי!

דחייה כזאת מצד הדור המבוגר – בניגוד לדור הצעיר – תיארו גם שמעון בלס בציפור פצועה, סמי מיכאל בשווים ושוויים יותר, שלמה טבעוני בבצלו של מזל ונער מברם התימנים.

לגיהארה קווים משותפים עם הרומנים המעברה לשמעון בלס שווים ושוויים יותר לסמי מיכאל, פחונים וחלומות, קפק הבנדרדי וחולמות ולוחמות לדוד רבי. ברומנים אלה תואר יחס של דעות קדומות פוגעני, מתנכר, מתנשא, של שליחות כביכול מצד יהודי אירופה כלפי יהודי המזרח. אנשי הממסד מתוארים בהם כנוכלים, אינטרסנטים, נצלנים, אטומים ופוגענים. המפלגות עשו שימוש ביוצאי המזרח לתועלתן. המפגש עם הארץ היה מזועזע, ביחוד לאור הציפיות הגדולות. אינדיבידואלים רגישים, מצליחים וסמכותיים התפוררו בארץ במקביל להתפוררות מעמדם ולהתפוררות ערכים עליהם גדלו. היחס לעולים הוא עדות לתרמית ולבגידה. יחס של איפה ואיפה הוא גורמה בארץ האהובה... ההכללות הגורפניות על בורות, לכלוך, פיגור, עצלות ופשע בקרב יהודי המזרח מופרכות.

יחס הממסד שימש חממה לבריונים אופורטוניסטים. פורצי הדרך הם יחידים השוחים נגד הזרם ומצפים, פגועים ומותשים, לחוף. דור הצעירים מקרב יוצאי אירופה פתוח יותר ביחסי עדות מדור המקימים. יוצאי אירופה התייחסו לדור האבות של יוצאי המזרח כאל דור המדבר האבוד, אך רבים הטילו ספקות ביכולתו של איזשהו דור מקרבם להשתלב בארץ.

מילא אוהל (וילנא, 1925) בסיפורו "בן רביעי" שבקובץ חוט השערה [1] מתאר פרקי חיים בחיי עולים מלוב בגליל. כאמוס סאסי מודאג מלידת בנו הרביעי ובלבו הוא כועס על אשתו שמביאה לו כליכך הרבה ילדים. הוא כועס עליה על שאחזה צירים דווקא בלילה, על שצווחה מכאבים, וכל זאת מתוך דאגתו לפרנסתו. שינה על מיטות, לידה בבית־חולים, אלה עניינים חדשים בעבורו, שבאו מן ה"אידיש". אליהו לטרוש, שחי כמה שנים בקרב ה"אידיש", התבטל כליל בפניהם, לדעת כאמוס, הוא "חושב לו שה'אידיש' שלו יותר מן האלוהים ומן הכל, רק רוצה להיות כמו־הם".

צעיר אחר הוא מרדכי, המגויס לצבא, וסבו מספר על השינויים הגדולים שחלים בו (עמ' 170-171):

... שהוא בא מן הצבא, אני כמעט לא מכיר אותו... לא רוצה להתפלל, לא רוצה לבוא לבית הכנסת... ועל הכל שאצלנו בכפר הוא יודע להגיד רק "זיפת" ו"שטויות" או שהוא יאמר איוו מלה שהביא אתו משם, מין-משהו "פסיכים" או "פסיכיי"..." אתם היים באיוו תור" - הוא אומר... ואתם בעצמכם כמו פשפשים מלוכלכים בתוך הזור המלוכלך הזה... הוא יורק על הרצפה. "זה מה שאתם שווים" הוא אומר...

ההתבטלות הזאת בפני האשכנזים כרוכה בחורבן ערכים ומסורת, ועל-כן, הסב, תלמיד חכם בעל לב, מהרהר אם טוב להוליד בארץ בנים, "מפני שהם יהיו פה מעיזים פנים וכופרים ואפיקורסים... מזלזלים בכבוד זקנים ובדברי תורה..." (עמ' 172).

כאמוס עצמו עושה הכל כדי לחגוג את ה"ברית" של בנו בצורה מכובדת, ואפילו מוכן ללוות לצורך זה כסף בריבית קצוצה מחואטו הרשע. כבר בימים הראשונים לאחר הלידה נמשך כאמוס לאשתו. "צבוט בה, נגוס בשיניך וכמו עסיס מתוק שלה משתפך לחלל פיך - אאך... אאך..." באהבתו אותה הוא שוכח את עמלו וכבר חושב על היום שהיא תביא לו בת.

כנגד הקרע בין הדורות אותו תיאר אוהל במרד הנכד החייל, נמצא שירים שמביעים יחס עדין, אהב, מעריך ורגיש יל הדובר השירי בשירי בן-שמחון [8] אל האב.

בנימין תמוז (אוקראינה, 1914) בעלילות זאכי ויוליה [21] תיאר את קורותיו של זוג צעיר שעלה ממרוקו ונתיישב במעברה. יוליה נישאה לזאכי הסנדלר לאחר צאתה מבית-יתומות, ומיד לאחר מכן נטפל אליה עטיה הסרסור, המטיל אימתו על כל השכונה היהודית, ובכללה על זאכי הרכרוכי. ה"ציונים" בדקו היטב את זאכי ויוליה לפני שהעלום לארץ:

פשטו את בגדיו של זאכי ומשמשו לו בכל מקום וגלגלו את שמורות עיניו כלפי חוץ ושפכו לו לתוך אשוניו אש נוזלת... כשיצא וחזר למשרד ראה את יוליה נצבת לפניו ושיער ראשה אין עליה, כמעט פרוחה נשמתו.

- מה זה - הצביע בין עיניה, כמו שרואה רוח מתים.
- עשו לי ככה - בכתה יוליה - בשביל שאתה אמרת יהיה מה שיהיה.

גברים ונשים במעברה מבקשים חיים שונים :

בקיץ היתה השמש מלהיטה את גגוני המתכת במעברה ומבריחה את התושבים אל החוץ; ובחורף היה מטר מטטר על הגגות ומדיר שינה מעיניהם... ובערבים ישבו הנשים על סף צריפיהן, יונקים בחיקן, וקללו את הסוכנות היהודית, בשביל הכטחות שהבטיחה בשיכון ולא קיימה ובשביל הפרנסה שאינה מצויה. והגברים היו יושבים במסעדה של מנשה, לוגמים עארק ומקללים את הממשלה, בשביל שהיא מפלה בין יהודי ליהודי, נותנת לאשכנזי ארמונות נעיר ועבודה ב"סולל בונה" ולאפריקאי היא מניחה שירקב במעברה שנה שנתיים ומי יודע עד מתי.

עם בוא עטיה למעברה עם בחורותיו־מפרנסותיו, הוא מתעלל בתושביה כעולה על רוחו, אף אונס את יוליה והיא הרה לו. זאכי מתייפת. בהודמנות אחרת מוציא עטיה את אשת זאכי מזרועותיו לעיני תושבי המעברה כדי להתעלס עמה, וזאכי שוחט את אשתו. המצוקה, האלימות, אוולת־היד של הרשויות מתוארות כאן לא בצורה שמעוררת לעג על עדה, אלא מעוררת רוגו וחמלה, צער וסימפתיה ליחידים שהם קרבן של נסיבות. עטיה אינו נציג של עדה, אלא יוצא־דופן בה.

בסיפור "ביקור אצל אמא" [19] לאליעזר שמאלי (רוסיה, 1901) מסופר על ילדים של זוג עולים מצפון־אפריקה. מרוב געגועים לאמם ואהבתם אליה מחליטים הילדים ללכת שעות ארוכות ברגל כדי לבקר את אמם, ורק לאחר תעיות וחיפושים הם נמצאים ומוסעים אליה. הסיפור מתאר משפחה חמה ואוהבת, הקשורה ביישוב החקלאי שלה.

יצחק קינן (מרוקו) בקבר בהר הזיתים [17] מספר תחילה על חרדת הקודש בה נשאו יהודי מרוקו את שם ישראל, על התפילה בדבקות שם. בן אחת־עשרה היה המספר כשעלה לארץ, ובלבו זכרונות של אוירת הקדושה בליל שבת בביתו, מסגדיה וחומותיה של מראקש, ה"מלאח", קולות המואזין. בהתקרב העולים לארץ ביטאו הם בתפילה את כמיהת נפשם לפגישה המופלאה. בירושלים פוגש המספר את סבתו, שעלתה לארץ לפני עשרות שנים, והיא דבקה בה באהבת. חלומה הוא להיקבר בהר הזיתים. המספר משתתף במלחמת ששת הימים בקרבות ירושלים, אך ביום בו שוחררה העיר העתיקה נפטרה סבתו בלי שזכתה לשמוע על הנצחון ולהיקבר בהר הזיתים.

ד. סיום

ביצירות שהזכרתי מתוארים יהודי המגרב בגלותם כאוהבי ישראל, שחיכו לגאולה בכליון־עיניים. ראינו ילדים רגישים, הגדלים באווירה של אהבת משפחה, אהבת התורה, כיבוד לומדיה ורדיפת מצוות ומעשים טובים. יש גויים טובים, ויותר מהם יש עוינים ומתנכרים ומתעללים ביהודים. השבת והמסורת (חזן, קינן, ממי), לימוד התורה, המשפחה, מעשי צדקה היו במרכז חיי היהודים.

העלייה לישראל מעוררת שאלות ובעיות חדשות. יהודי המגרב מצאו עצמם קרבן לדעות קדומות. יוצרים שיצאו מקרבם ויוצרים יוצאי אירופה הציגו דעות קדומות אלו בבקשם לשנות אותן. בדעות קדומות אלו כרוכים צירופי לשון ומלים כמו "חמוס ונמהר", "שורש אפריקה", "איש פרא", "מרבח מהומה", "צרת עלית מרוק", "יסוד רגרסיבי", "מרוקנים מסריחים", "השחורים האלה", "מסוכנים", "ווילדע חייעס", "מרוקו סכיין", "בהמות", "כמו ערבים", "מלוכלכים", "סולדים מעבודה", "בורים ומפגרים", ועוד ועוד. אלה שהיו בצבא - מהם נפלו (אלתרמן), מהם שעדיין נקראו "מרוקנים מסריחים" (ברטוב) ומהם שמפגשם עם יוצאי אירופה עורר בהם בוז וסלידה לתרבות חייהם שלהם (אוהל). לעתים לא רק יוצאי אירופה התייחסו בחשדנות

וזלול כלפי יוצאי המגרב "השחורים", אלא גם האחרונים התייחסו באותה דרך לאשכנזים (גלוסקא). יש שהזמן מביא ארוכה (גלוסקא, שמוש), ויש שהוא מותיר פצעים עמוקים (חזון). פרק הקליטה של יהודי המגרב מתארים לא רק מצוקה חומרית, אלא בעיקר מצוקה רוחנית, הנובעת מתחושות אפליה, זרות ואכזבה. ערכים של מסורת ומשפחה מתפוררים בארץ. הסביבה החדשה דוחקת לשרש את העבר, דבר שמשסע לעתים את נפש העולים האמונים על אורח חיים ותפישות שונות. הישוב הוותיק מתיימר לקבוע אמות-מידה לקביל ולשאינו קביל, לרצוי ולבלתי-רצוי. הפוליטיקה עושה הון מהבעיה.

על כל האכזבות מכסה האהבה לארץ.

רשימת המקורות

- 1 מילא אוהל, "בן רביעי", בתוך: חוט השערה, אל"ף, תשכ"ו.
- 2 נתן אלתרמן, "על החייל אלבו", הטור השביעי, ג, עמ' 47-50, הקיבוץ המאוחד, תשכ"ב.
- 3 נתן אלתרמן, "עם הקונגרס של היהדות הספרדית". שב, ב, עמ' 123-125.
- 4 ארו ביטון, מנחה מרוקאית, עקד, 1976.
- 5 ארו ביטון, ספר הנענע, עקד, 1979.
- 6 ארו ביטון, 4 משוררים, עקד, 1976.
- 7 גבריאל בן-שמחון, מלך מרוקאי, "עדי", 1980.
- 8 גבריאל בן-שמחון, "ימות שקט וחול", מחברות לספרות, 1965.
- 9 חנוך ברטוב, החשבון והנפש, ספרית פועלים, 1953.
- 10 יצחק גלוסקא, "בחבלים קשים", מכוע, ג, עמ' 11-18.
- 11 עוזיאל חזן, נביחות אל ירח כבוי, לדורי, תשל"ז.
- 12 עוזיאל חזן, ארמנד, ספרית פועלים, 1981.
- 13 לב חקק, ירודים ונעלים, קרית ספר, 1981.
- 14 יצחק ייטיב, ניהארה, אל"ף, תשל"ד.
- 15 אלבר ממי, נציב המלח, עם עובד, 1960.
- 16 שמואל יוסף עגנון, "בכוח התורה", האיש והעצים, פ"ז-פ"ח, שוקן, תשכ"ז.
- 17 יצחק קינן, קבר כהר הזיתים, שלושה סיפורים, משרד החינוך והתרבות, עמ' 9-28.
- 18 יגאל קמחי, "המווזה", בתוך: מבחר סיפורי ארץ-ישראל, עורך: דב קמחי, שרברק, תל-אביב, תשכ"ח.
- 19 אליעזר שמאלי, על חוט של חסד, מסדה, 1970.
- 20 אמנון שמוש, "ורזירים", בתוך: קנה וקנמון, מסד, 1979.
- 21 בנימין תמוז, "עלילות זאכי ויוליה" בתוך סיפור אנטון הארמני, מחברות לספרות, 1964.